

EEN BIJZONDERE BEHANDELING VAN HET POOTJE

Harmen Beukers

Bij historische beschouwingen over ziekten staan veelal de infectieziekten en de daarmee samenhangende epidemieën in het middelpunt van de belangstelling. Dat heeft vooral te maken met de massale effecten die dergelijke epidemieën hebben, zowel in hun geografische verbreiding als in de mate van maatschappelijke ontwrichting. Men denke daarbij aan ziekten als de pest, de pokken en de cholera. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor volksziekten als tuberculose. Van een dergelijke massaliteit is bij de meeste minder levensbedreigende ziekten geen sprake. Dat neemt niet weg dat voor de individuele zieke het ongemak groot is, en dat dit zijn of haar rol in de samenleving ernstig kan beïnvloeden.

Het pootje of podagra

Een voorbeeld van een dergelijke aandoening is het pootje, ook wel voeteuvel, jicht of flerecijn genoemd. De ziekte wordt gekenmerkt door aanvallen van hevige gewrichtspijnen, meestal van de grote teen. In medisch jargon noemt men deze aandoening podagra, naar het Griekse *podos* (gen. van *pous*, voet) en *agra* (vangst, buit). Vandaar dat men soms sprak van voetklem, daarmee mogelijk verwijzend naar het antieke idee dat het pootje vooral bij jagers zou voorkomen. In dat kader paste ook de naam 'ziekte van Diana'. Overigens moet men er bij oude namen als podagra op bedacht zijn dat deze niet altijd precies de moderne betekenis dekken. De verschillende typen gewrichtsontsteking werden nog niet als afzonderlijke ziekten herkend.

Podagra was, volgens Hippocrates 'de hevigste van alle gewrichtsaandoeningen, ze duurt het gehele leven en is het hardnekkigst.' Ook Boerhaave omschreef de ziekte als 'een zeer pijnlijke ziekte' gelokaliseerd 'omtrent de banden van de voetbeenen, en omtrent de gewrichten dezes, in de lente en herfst meest wederkomende'. De ziekte gaat gepaard met zwelling, roodheid en vooral hevige pijnen: 'gespannen, verwoede, 't zamentrekkende, allengzaam afneemende weder'.¹ Volgens de

---

¹ H. Boerhaave *Kortbondige spreuken wegens de ziekten* (Amsterdam 1741) 262 - 266.

klassieke opvatting was de oorzaak gelegen in het bloed in de kleine aderen dat bedorven zou zijn door gal of phlegma. Daar in de gewrichten ‘de aderen van het lichaam het fijnst zijn en het dichtst opeengepakt ..... heeft het kwaad daar ook de meeste bestendigheid en vasthoudendheid.’²

In de zeventiende eeuw was de ziekte een populair onderwerp in literatuur en kunst. Enerzijds omdat jicht paste bij het karakteristieke beeld van de echte levensgenieter, anderzijds ook vanwege de opvallende tegenstelling tussen de extreme ernst van de symptomen en de relatieve onschadelijkheid van die verschijnselen. In dat kader wordt vaak een citaat aangehaald uit de klassieke beschrijving van de ziekte door de beroemde Engelse medicus Thomas Sydenham:

‘But (which may be a confort to me and others, that are afflicted with this disease, though we are but moderately furnished with money, and the graces of mind) so lived, and so died, the great Kings and Potestates, Generals of Armies, and Admirals of fleets, Philosophers, and many others such as these. To be short, this disease of the joynts (which can be scarce be said of any other) kills more rich than poor, more wise than fools, Nature demonstrating as it were with the finger, how just the Creator and Disposer of all things is, and how little he sides with parties; for those that want something, are wont to be abundantly replenished with another kind of God, and he alays profuse munificence, by mixing an equal share of miseries with it; so that it is every where inviolably decreed, that no man shall be perfectly happy, or altogether miserable, but that all shall partake of both lots, which mixture of good and ill, so convenient to our frailty, and morality, is perhaps very proper for us.’³

Het vòorkomen

Het algemene beeld van het pootje is dat van een ziekte die voorkomt bij mannen van hoge ouderdom. Dat was reeds in de klassieke geneeskunde bekend. Bij Hippocrates vinden we de volgende aforismen:

* Eunuchen krijgen geen podagra en worden niet kaal (*Aph.* VI. 28)

---

² E. Littré, *Oeuvres complètes d'Hippocrate* (Paris 1849) VI 242-5, §31.

³ Th. Sydenham, *The whole works of that excellent practical physician dr Thomas Sydenham* (1697) 458.

* Een vrouw lijdt niet aan podagra voordat de stondenvloed ophoudt
(*Aph.* VI. 29)

* Jonge lieden krijgen geen podagra voor het eerste liefdesgenot
(*Aph.* VI. 30).

Kennelijk veronderstelde Hippocrates een verband tussen de mannelijke geslachtsfunctie en het voorkomen van podagra. In zijn verhandeling *De locis in homine*⁴(§ 3) wordt duidelijk hoe hij de daarvoor verantwoordelijke anatomische relatie zag:

‘De holle ader ...vertakt zich in de liezen en de binnenkant van de dij, deze vormt vertakkingen in de dij en verloopt onder de knie aan de binnenzijde langs de enkels; indien ze doorgesneden worden maken deze venen een man steriel; ze eindigen in de grote tenen.’

Van oudsher veronderstelde men dat het voeteuvel zou ontstaan als gevolg van een zittend en studieus leven, overmatig eten en drinken en sexuele uitpattingen. Zo vinden we in Boerhaaves *Kortbondige spreuken* als een van de belangrijkste ziekmakende factoren een ‘scherp verstand, zeer moeilijke en langdurige oeffeningen dezes, en voortgetrokken meest bij nacht’. Langdurige en nachtelijk studie werd dan ook ontraden. Studenten en geleerden behoorden tot de categorie voor wie de podagra een reële bedreiging vormde. Sydenham kon wat dat betreft uit eigen ervaring spreken; hij was zelf jichtlijder. In het voorwoord tot de *Tractatus de Podagra* (1683) beschreef hij hoe de aanvallen heviger werden toen hij zich bij het schrijven van die verhandeling inspande om over jicht na te denken. Geleidelijk werd het zelfs zo erg dat de jicht terugkeerde, wanneer hij zich voor deze studie terugtrok. Overigens was dat de reden dat de verhandeling zo beknopt was. Een feit waarvoor Sydenham zich bij zijn lezers verontschuldigde.

Naast ernstige en langdurige studie werd een wellustig leven, met overvloedig drankgebruik en sexuele uitpattingen als predisponerend gezien. Reeds Galenus sprak van podagra als dochter van Bacchus en Venus. Dit ‘in Baccho et Venere’ vormde een belangrijk thema in moraliserende pamfletten, zoals het ‘troostelijk en ghenughelijk ghedicht

---

⁴ ‘Over de plaatsen (ook wel: ‘verschillende delen’) in de mens’

voor Podagrasche Litsuchtighe'⁵ dat over de 'wijdberoemde en vermaarde joffrouwe Podagra ofte Flerecij' zegt:

'De wijn-droncke wellust en 't minne onversadigh
Die maecten deze twee en haar doen overdadigh
Wat wracht dees bijeenkomst door lust soetschijnlijk blint?
Een vrucht wierter gheteelt, ja een seer pijnlijk kindt
Een dochter teer de welcke hier Quellidt werd ghehieten
Soet schijnt haar teeling maar haar geboort brengt verdrieten
In s'menschen leden al met smert en stenen t'saam
Dies Arthritis int Griecx hiet sij met een naam.'

Een extra waarschuwing gold studenten:

'Die door des tijts versuijm in een weelderigh leven
Haar tot de geiligheid en overdaad begheven
Oock s'daaghs met Bacho steeds door brenghen haeren tijdt
En ghij die in Veens-boeck elck meest ervaren sijt
Oft ander tijd-verdrijf met spelen Bancquetteren
Danssen en kaatsen me trouven ende verkeren
Die dus haar oefeningh doen bij daag door wulpsche lust
en snachts met geijl ghebruijck onthouden hare rust
Bij Bacho schole gaan met Venus smet meest schrijven
Alleenlijk haar wellust met tijdverlies bedrijven
In plaats van in d'hooghschool Leijden, Padua, Parijs
te leeren Hipocrat, Bald of D'oud-vaders wijs.'

Die oproep tot een eenvoudig en ingetogen leven betrof natuurlijk niet alleen studenten, maar evenzeer de wereldlijke en geestelijke elite.

De behandeling

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat het volgen van een juiste leefregel in de behandeling essentieel was. Dat is niet zo verwonderlijk bij een ziekte die van oudsher voor ongeneeslijk gehouden werd. De zeventiende eeuwse medicus Steven Blankaart verwees in dat verband naar een komedie van Lucianus, waarin alle doctoren gedwongen worden tegen de godin Podagra

---

⁵ *De afkomst, geslacht, naam aart, macht, woonplaats, heerschappij ende eigenschap van de wijd-beroemde en vermaarde joffrouwe Podagra ofte Flerecij* (Rotterdam 1616).

uit te roepen, dat hun geneesmiddelen niets konden uitrichten.⁶ Overigens wees Blankaart er op dat jicht in China niet voorkwam, hetgeen hij toeschreef aan het gebruik van thee. Een verwijzing die niet vreemd is voor een periode waarin de thee haar zegetocht in Nederland begon, ondermeer dankzij het *Tractaat van Excellenste Kruid Thee* (1678) van de medicus Cornelis Bontekoe. Ook op andere wijze zou in die periode het Verre Oosten een bijdrage aan de behandeling van podagra leveren.

Sedert het midden van de zesde eeuw kende men een bijzonder geneesmiddel voor deze ziekte. Alexander van Tralles introduceerde herfsttijloos (*Colchicum autumnale*) als een betrouwbaar middel, dat slechts zelden niet de gewenste genezing van de podagra zou geven. Als zodanig werd het eeuwenlang gebruikt. Daarbij speelde zeker een rol dat colchicum sterk purgerend werkt. Immers purgeren was van oudsher een veel toegepaste behandelwijze. Geleidelijk werd echter duidelijk dat aan de toepassing van colchicum ook nadelen verbonden waren: de purgerende werking veroorzaakte ernstige maagklachten. Bovendien ging men dit middel meer en meer beschouwen als een vergif. Colchicum raakte als geneesmiddel hoe langer hoe meer in onbruik. In Sydenhams verhandeling over de podagra werd er niet over gerept. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw kreeg het weer grote bekendheid als middel tegen podagra.

In de zeventiende eeuw maakte men kennis met een geheel nieuwe behandelwijze, afkomstig uit China. Steven Blankaart verwees er in zijn boek over podagra als volgt naar: ‘... Gij lezer zet u snelle voet naar t Oosten, niet met zulk een spoed. Die tot de Heelkonst hebt u lust, Hier werd met brand een brand geblust. De scherpzinnige Meester Snees, die heelt het lijden van een Pees, Met Moxa, dat is ‘t rechte kruid, welk door zijn brand de Jicht jaagt uit.’

Blankaart wees er op dat ‘het branden ‘t zij met Kattoen, Linnen, Fungi, Moxa en diergelijke mede seer dienstig, want daar zijn getuigenissen van die geene welke volkomentlijk daar door genesen zijn, brandende alleenlig op het beledigde lid.’⁷

Het ging dus om moxibustio, het branden van moxa, vroeger wel ‘brandcylinder’ genoemd. Hierbij worden kegeltjes bestaande uit de donshaartjes van de bladeren van de bijvoet (*Artemisia*) op bepaalde plaatsen op de huid bevestigd en verbrand. Het is nog altijd een veel

---

⁶ S. Blankaart, *Verhandelinge van het podagra en vliegende jigt om die sekerlijk te genesen* (Amsterdam 1684).

⁷ *Ibidem*, 97-98.

toegepaste behandelwijze in de traditionele geneeskunde in Oost-Azië. In Europa kwam men er in de loop van de zeventiende eeuw mee in aanraking.

Een nieuwe behandelwijze

In 1675 verscheen bij de Amsterdamse boekdrukker Jacobus de Jonge een tractaat getiteld *Het podagra nader als oyt nagevorst en uytgevonden, mitsgaders des selfs genesingh of ontlastend hulpmiddel* van de hand van de predikant Herman Busschhof. Hoewel de verhandeling primair over jicht ging, kreeg deze, mede door de vertalingen in het Engels (1676) en het Duits (1677), vooral bekendheid als de eerste westerse beschrijving van het gebruik van moxa.

Busschhof was eind 1654 voor de kamer Amsterdam van de VOC als predikant naar Oost-Indië vertrokken. Na een verblijf van enkele jaren op Formosa, werd hij in 1658 benoemd tot een van de vijf Nederlandse predikanten te Batavia. Hier overleed hij in 1674.⁸ Evenals zijn grootvader leed Herman Busschhof aan podagra. Wanneer de kwaal zich openbaarde is niet bekend, maar na 1658 werden de pijnen aan knieën en voeten dermate hevig dat hij de hulp inriep van een Vietnamese genezeres, die al eerder zijn dochter met succes voor astma had behandeld. Toen die vrouw een moxa-behandeling voorstelde, schrok Busschhof, indachtig Europese brandijzerbehandelingen (zelf sprak hij van de ‘vuurtherapie’), daarvoor terug. Eerst toen de pijnen echt ondraaglijk werden, overwon hij zijn vrees. Na zorgvuldig onderzoek, plaatste de vrouw een twintigtal moxa-kegeltjes op voeten en knieën. Binnen een half uur verdween alle pijn. Na enkele dagen verdwenen ook de zwellingen. Jarenlang bleef Busschhof gevrijwaard van ernstige jichtaanvallen. Pas na een hevige koorts kreeg hij weer last van zijn kwaal, maar spoedig kon hij zichzelf daarvan weer verlossen door gebruik van moxa.⁹

Gedreven door het succes van de moxa-behandeling zette Busschhof zich tot de studie van de literatuur over podagra. Zijn bevindingen over ‘de ware kennis’ van de jicht vormden het eerste deel van zijn tractaat. Het lijkt erop dat hij daartoe ideeën ontleende aan de Chinese geneeskunde. Immers dampen en winden, vergelijkbaar met de Chinese *qi*, speelden volgens hem een cruciale rol. Het pootje zou ontstaan door droge, koude, kwade dampen, die zich ophoopten in het gewricht. De daardoor ontstane

---

⁸ W. Michel, *Erste Abhandlung über die Moxibustion in Europa* (Heidelberg 1993).

⁹ Busschhof beschrijft deze gebeurtenissen in het voorwoord tot zijn verhandeling.

spanning van het beenvlies zou de ernstige pijnen veroorzaken. Door toepassing van moxa zou de opgehoopte damp kunnen ontsnappen.

Zijn zoon Herman Busschhof junior nam het manuscript van deze verhandeling mee naar Amsterdam. Ondanks de opdracht aan de 'Heeren Bewindhebbers' bleek de VOC weinig interesse te tonen. De jongere broer van de auteur nam toen op zich het werk uit te geven. Blijkens een mededeling aan het eind van het boekje, fungeerde deze Johan Busschhof, advocaat en conrector van de Latijnse school in Utrecht, als consulent voor de nieuwe therapie, bij wie ook moxa verkrijgbaar was.

De verbreiding van de moxa-behandeling

Het werk van Herman Busschhof trok vrijwel direct de aandacht van wetenschappelijke genootschappen als het Duitse Collegium Naturae Curiosorum en de Engelse Royal Society. Maar voor een groter publiek ging er meer vertrouwen uit van iemand met een grote reputatie als Sir William Temple, de Engelse ambassadeur in Den Haag. Begin 1676 kreeg deze plotseling last van een zo ernstige pijn in zijn rechtervoet, dat hij dit ongemak niet voor anderen verborgen kon houden. De volgende dag was die voet sterk gezwollen. Temple vreesde dat hij moest afzien van de reis naar de vredesconferentie in Nijmegen. Constantijn Huygens, secretaris van de stadhouder, suggereerde hem moxa toe te passen. Huygens had van bekenden over deze behandelwijze gehoord en had er zelf kennis van genomen door de verhandeling van Busschhof. Temple kwam via Huygens in contact met Jacob Busschhof en kon dankzij deze een behandeling met moxa ondergaan. Na enkele dagen was de podagra verdwenen.¹⁰

Het succes van deze behandeling deed spoedig de ronde in Den Haag. Een lotgenoot van Temple, Monsieur Serinchamps, ambassadeur van de hertog van Lotharingen, volgde het voorbeeld van zijn Engelse collega. Ook hij werd van zijn pootje verlost. Zelfs de kiespijn van Temples dienstbode kon door moxibustio verholpen worden. Latere aanvallen van podagra in 1677 kreeg Temple met branden van moxa onder controle. Het grote publiek kon van deze successen kennis nemen via Temples *Essay du moxa contre la goutte*.

Hoe belangrijk dergelijke pleidooien ook waren, zij waren afkomstig van leken en misten een degelijke wetenschappelijke

---

¹⁰ Sir William Temple, *Miscellanea* I (1693) 185 ff.

onderbouwing. Natuurlijk prikkelden ze de nieuwsgierigheid van geleerden. De eerder genoemde wetenschappelijke genootschappen kregen daardoor een grotere belangstelling voor de geneeskunde in het Verre Oosten. Ook hier speelde Busschof een zekere rol. In 1674 had hij in Batavia de medicus Willem ten Rhijne ontmoet. Deze lichtte hij in over de moxa-behandeling. Toen Ten Rhijne naar Japan vertrok, spoorde Busschof hem aan zich in dat land te verdiepen in de moxibustio.

Willem ten Rhijne was een leerling van de Leidse hoogleraar Franciscus dele Boë, Sylvius. Onder diens leiding had hij in december 1668 een medische disputatie *De dolore intestinorum a flatu*¹¹ verdedigd. Vanwege een ‘pestziekte’ in 1669, ontvluchtte Ten Rhijne, net als veel medestudenten, de Leidse universiteit. Hij promoveerde in juli 1670 aan de universiteit van Anger. Het onderwerp van de dissertatie was gelijk aan dat van zijn Leidse disputatie. Vervolgens praktiseerde hij enige jaren in Amsterdam tot hij door de Heren Zeventien aangesteld werd om als medicus naar Japan te gaan. De Japanse regering had enkele jaren eerder uitdrukkelijk verzocht een gekwalificeerd doctor naar Deshima te sturen, in plaats van de gebruikelijke chirurgijn. Ten Rhijne verbleef van juli 1674 tot oktober 1676 op dat eilandje in de baai van Nagasaki. In die periode vergezelde hij tweemaal het Nederlands opperhoofd van Deshima op de jaarlijkse hofreis naar Edo. Daar waren contacten met hofartsen mogelijk. In december 1676 keerde Ten Rhijne terug naar Batavia. Hier zou hij, onderbroken door een tweejarig verblijf in Sumatra, blijven tot zijn overlijden in 1700.

In de geïsoleerde positie, waarin de Nederlanders op Deshima verkeerden, probeerde Ten Rhijne zich te verdiepen in de Japanse geneeskunde. Onmisbaar was de hulp van de tolk Motoki Ryoï, een man die hij preees om zijn kennis van de geneeskunde. Via hem kwam hij enkele maanden na zijn aankomst al in aanraking met klassieke Chinese begrippen als *yin* en *yang*, begrippen die hij interpreteerde als *humidum radicale*¹² respectievelijk *calidum innatum*¹³. Ten Rhijne leerde niet alleen de moxibustio uit de eerste hand kennen, hij werd ook geïnstrueerd over acupunctuur en over de Chinese polsleer. Enkele jaren later informeerde Ten Rhijne de Royal Society over zijn werk over de Japanse geneeskunde, waarvan hij kopieën naar vrienden in Europa had gestuurd. Hij vroeg Henry Oldenburg, de secretaris van dit genootschap, of het mogelijk was dit werk te

---

¹¹ ‘Over ingewandspijn door winden’; men sprak ook van ‘darmziekten uit winden ontstaande’.

¹² ‘het oorspronkelijke vocht’

¹³ ‘de ingeschapen warme vloeistof’

publiceren. De Royal Society was enthousiast en stelde voor het manuscript onder haar auspiciën uit te geven. Zo verscheen in 1683 de *Dissertatio de arthritide*. In dit boek werd niet alleen aandacht besteed aan het branden van moxa, maar ook aan het naaldensteken (acupunctuur). Het was de eerste wetenschappelijke verhandeling over acupunctuur in Europa. Een uittreksel in het Nederlands werd opgenomen in Steven Blankaarts *Verhandeling van het podagra en vliegende jicht* (1684) onder de titel *De Chinese en Japanse wijze om door het branden van moxa en het steken met een goude naald alle ziekten en voornamelijk het podagra te genesen*. Door de vele herdrukken van Blankaarts boek kreeg Ten Rhijnes studie bekendheid onder het grote publiek.

Voor de verklaring van deze behandelwijzen greep Ten Rhijne terug op het thema van zijn disputatie. Uitgangspunt was het boek *De flatibus* uit het Corpus Hippocraticum. Dat heeft als centraal thema dat alles tussen hemel en aarde van lucht (*flatus* of *pneuma*) vervuld is. Voor stervelingen is die lucht de bron van leven, maar ook de oorzaak van ziekte. Zo ontstaan koortsen als door herhaalde overmatige maaltijden de spijsbrij te lang in de darmen verblijft en daardoor als het ware de doorgang van de winden (die inherent zijn aan het voedsel) belemmert. Die winden verspreiden zich vervolgens door het lichaam en treffen die lichaamsdelen die sterk doorbloed zijn. Daar hinderen zij de vrije doorstroming van bloed. Op plaatsen waar het bloed nu met kracht door die vernauwde doorgangen voortgedreven wordt ontstaat pijn. De eenvoudigste remedie is de verwijdering van de opgehoopte lucht.

In de Chinese geneeskunde speelt het begrip *qi* een belangrijke rol. Het is verantwoordelijk voor de dynamische werkingen in het menselijk lichaam. In die zin is er sprake van een zekere overeenkomst met het klassieke *pneuma*-begrip. Ten Rhijne vertaalde *qi* dan ook meestal met *flatus*. De essentie van de Sino-Japanse leer was voor hem de circulatie van *pneuma* in het bloed. In dat kader wees hij op het belang dat Chinese en Japanse dokters hechten aan de zogenaamde *keiro*, de ‘weg van het bloed’ en het daarmee samenhangende nauwkeurige onderzoek van de pols. Zij hadden weliswaar niet veel kennis van de anatomie, doch wat wat de kennis van de circulatie van het bloed betreft, hadden zij, volgens Ten Rhijne, waarschijnlijk meer pogingen gedaan deze te begrijpen dan de Europeanen.¹⁴ Ook in de Chinese ziekteleer nam men aan dat opgehoopte winden de normale circulatie verstoren en aldus ziekte veroorzaken.

---

¹⁴ In Europa had Harvey zijn leer van de circulatie van het bloed pas in 1628 gepubliceerd.

Dergelijke ophopingen kunnen op twee manieren verdreven worden: door moxibustio of door acupunctuur.

In wezen verschilde Ten Rhijnes ideeën over het ontstaan van het pootje niet van die van Busschof. Volgens Ten Rhijne ontstond deze aandoening door een droge, koude en boosaardige wind, die de bloedvaten tot de plaats van de aandoening maakten. Primair ging het om een belemmering van de bloedstroom, waardoor de aderen zwoelen. Door ophoping in het gewricht scheurde het beenvlies af en veroorzaakte daardoor hevige pijn. Hoofdpijn, kiespijn, kolieken en dergelijke zouden op vergelijkbare wijze ontstaan. Jicht was dus een ‘windig gezwel’. De warmte van een ter plaatse aangestoken moxa-kegel zou de ingesloten wind bevrijden. Ter verdediging van deze handelwijze haalde Ten Rhijne een aforisme van Hippocrates aan: ‘Als een geneesmiddel niet helpt, gebruik een mes, en als een mes niet helpt, gebruik vuur.’

Ten Rhijne had kort na zijn aankomst de effecten van moxibustio in de praktijk leren kennen. Een van de Japanse oppertolken kwam hem hinkend bezoeken. De man vertelde dat hij jicht had en dat hij moelijk kon traplopen en een wandelstok nodig had. De volgende dag kwam de tolk weer op bezoek, nu echter ongehinderd in zijn loop. Toen de jonge dokter de oorzaak van die plotselinge verandering onderzocht, bleek hem dat de knie van de man op meer dan twintig plaatsen gebrand was. Ten Rhijne kende de moxa-behandeling ook uit eigen ervaring:

‘Noch heb ik een hartkloppinge gekregen met een koors die ik oordeele winden te zijn, welke mij drie maanden bij bleven ..... Dit mij tot’er dood toe bijna afmattende, liet ik mij op de Japanse wijze mede met Moxa branden, ik liet aan de zijden van de navel aan elke zijde drie groote stupaden (moxa-kegeltjes) zetten, en aan beide zijden der lenden op twee plaatsen, op elke plaats branden zij twaalf reisen, waar na ik terstond lichtenis voelde.’¹⁵

Ten Rhijne introduceerde ook een alternatief: ‘het steken met de goude naald. Een naald gestoken op de plaats ‘die met windigheden vervult’ is, kon evenzo de winden doen verdwijnen. Overigens had Bontius al de wonderbaarlijke Japanse methode beschreven om bij chronische hoofdpijn, longontsteking, lever- of miltobstructie, deze organen met een zilveren of

---

¹⁵ Blankaart, *Verhandeling van het podagra en vliegende jicht*, 184.

bronzen naald te ‘doorboren’.¹⁶ Willem ten Rhijne kende de Japanse acupunctuur uit eigen aanschouwing. Tijdens de hofreis liet een Japans soldaat lijdende aan hevige koliekpijnen zich, in aanwezigheid van de Nederlandse dokter, ‘met de naald steken om de opgesloten wind daar uit te halen.’¹⁷

De reactie

Hoe enthousiast de opvattingen van invloedrijke personen en genootschappen ook waren, het betekende zeker niet dat moxibustio, laat staan acupunctuur nu gemeen goed werden. Nicolaas Heinsius kon weinig waardering opbrengen voor een methode afkomstig van ‘afgoden- en satansdienaren, die het heilzame licht van het Evangelie niet bezaten’, evenmin voor medici die deze methoden voorschreven:

‘Nicht viel barmhertziger sind die Medici, welche eben so barbarisch als die Barbarn so es erfunden selber sind und den Patienten zur Brennung des leidenden Theils mit Moxa rathen dürfen.’¹⁸

Overigens voerde Heinsius ook een wetenschappelijk argument aan. Volgens hem was de ‘jicht-materie’ door het gehele bloedmassa verspreid. Een lokale behandeling kon de jicht dus niet bestrijden. Derhalve vond hij het branden van het aangedane lichaamsdeel met Chinese of Japanse moxa ‘ein abscheuliches und kraftloses Mittel.’

Maar ook onder medici bleken er bezwaren te bestaan. De algemene opvattingen kan men het best vinden in een algemeen gebruikt handboek als de *Heelkundige onderrichtingen* (1741) van Laurenz Heister. Met name het ‘beruchte naaldensteken der Chinezen en Japonnezen’ kwam er slecht af. Weliswaar zag Heister enige overeenkomst met in Europa gebruikelijke heelkundige ingrepen als ‘koppen en doorvlijmen’, maar dat maakte de methode voor Europeanen niet aanvaardbaarder:

‘Zij steken de naalden in ‘t hoofd, de borst, buik, en andere delen van ‘t lichaam, om daar door allerlei ziekten te verdrijven; zo dat het te verwonderen is, hoe zulke vernuftige volkeren zo veel van dit

---

¹⁶ J. Bontius, *Historia naturalis et medica Indiae Orientalis* Lib. 5 (1658), §33.

¹⁷ Blankaart, *Verhandeling van het podagra en vliegende jicht*, 290.

¹⁸ *Nicolai Heinsii übel-vechirter und wohl-soulagirter Podagrist oder Curioser Tractat von Podagra und der allgemeinen Gicht* (1701) 89

wonderbare hulpmiddel kunnen houden.’

Heister vond het dan ook onnodig deze behandelwijze uitvoerig in zijn handboek te beschrijven.¹⁹

Het branden met de moxa kwam er iets beter van af. Het was immers een methode die vergelijkbaar was met andere brandmethoden, die door Hippocrates en andere klassieke auteurs waren aanbevolen. Het was dan ook niet te verwonderen dat over het moxa-branden ‘eenigen tijd geleden zeer veel geroep was, en inzonderheit om het voeteuvel te genezen is aangeprezen’. In tegenstelling tot de acupunctuur beschrijft Heister hier wel hoe men te werk moet gaan. Echter,

‘..... dewijl ‘t zelve hier in Europa dikwijls den gewenschten uitslag niet heeft gehad, ook tamelijk veel pijn veroorzaakt, daar de Patienten veel afkeer van hebben, hoort men ‘t zelve tegenwoordig zonderling niet meer gebruiken.’²⁰

Zo was een bijzondere behandelwijze van het pootje, na een aanvankelijk enthousiaste ontvangst, reeds in het midden van de achttiende eeuw bijgezet in het rariteitenkabinet van de exotische geneeswijzen en moest de arme jichtlijder zich weer onderwerpen aan aderlaten, purgeren en vooral aan het volgen van een sobere en gematigde levenswijze.

---

¹⁹ L. Heister, *Heelkundige onderrichtingen* (1741) 532.

²⁰ L. Heister, *Heelkundige onderrichtingen* (1741) 544.